

Kars'ta Önemli Bir Urartu Merkezi: Taşdere/Sosgert Kalesi*

An Important Urartian Center in Kars: Taşdere/Sosgert Fortress

Mustafa KARAGEÇİ** - Pınar ALBAYRAK***

Öz

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Platosunda yer alan Kars ili, zengin akarsu kaynakları, verimli otlakları ve tarım alanları ile oluşturduğu elverişli ortamın katkısıyla eski çağlardan itibaren yerleşim görmüştür. Önemli yol güzergâhlarının kesişme noktasında yer alan bölge, kültürlerin yayılmasında da önemli role sahip olmuştur. M.Ö. I. binden itibaren kuzeye doğru bir genişleme siyaseti izleyen Urartular, bölgede önemli bir krallık olan Dia(u) ehi Krallığı'nı hâkimiyet altına almak ve daha kuzeye yayılmak için bölgeye çok sayıda sefer düzenlemişlerdir. Bu amaçla bölgeyi kontrol altına almak isteyen Urartular, askeri ve lojistik anlamda güçlenmek için önemli yol güzergâhları üzerinde kaleler inşa etmişlerdir. Urartu Krallığı'nın kuzey yayılımı içerisinde olan Kars ve çevresinde de bu amaçla kaleler inşa edilmiştir. Kars ili, Arpaçay ilçesine bağlı Taşdere köyünde yer alan Taşdere/Sosgert Kalesi'nin bir Urartu yerleşmesi olduğu düşünülmektedir. Zira Arpaçay, Anadolu'dan Kafkaslara geçiş güzergâhı üzerinde, su kaynakları bakımından zengin bir bölgedir. Bu bakımdan kalenin bu yol güzergâhı üzerinde ve stratejik bir konumda yer alması, Urartuların kuzey seferleri esnasında kaleyi etkin bir şekilde kullanmış olabileceklerini düşündürmektedir. Taşdere/Sosgert Kalesi, Karahan çayının oluşturduğu vadinin hemen güneyinde, vadiden yaklaşık 30-40 m yükseklikte kayalık bir alanda kurulmuştur. Kalede ana kayaya oyularak oluşturulmuş depo, sarnıç, kaya basamaklı su tüneli ve kiklopik teknikte yapılmış sur duvarlarına ait mimari yapılar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Kars, Urartu, Kale, Taşdere/Sosgert.

Abstract

Kars province, located on the Erzurum-Kars Plateau of the Eastern Anatolia Region, has been inhabited since ancient times with the contribution of the favourable environment created by rich river resources, fertile pastures and agricultural areas. Located at the intersection of important road routes, the region has also played an important role in the spread of cultures. The Urartians, who pursued an expansion policy towards the north since the first millennium BC, organized many expeditions to the region in order to dominate the Dia(u)ehi Kingdom, an important kingdom in the region, and to reach further north. For this purpose, the Urar-

Makale Geliş Tarihi: 20.10.2023. Makale Kabul Tarihi: 16.11.2024.

Araştırma Makalesi / Künye: KARAGEÇİ, Mustafa, ALBAYRAK, Pınar. "Kars'ta Önemli Bir Urartu Merkezi: Taşdere/Sosgert Kalesi". Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 18/35, (Aralık 2024): s. 249-272. DOI: 10.19060/gav.1601710

* Bu çalışma, Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ'nin danışmanlığında, Pınar ALBAYRAK tarafından Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda sunulan "Kars ve Çevresinde Orta Demir Çağ (Urartu) Kalelerinin Mimari Özellikleri" adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eski Çağ Tarihi A. B.D., Kars, E-mail: mkarageci@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6419-9325.

*** Öğr. Gör. Dr., Kafkas Üniversitesi Kazım Karabekir Teknik Bilimler MYO, Mimari Restorasyon Programı, Kars, E-mail: albayrak_p_@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3414-1218.

Akademik
Bakış

241

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

tians, who wanted to control the region, built fortresses on important road routes in order to strengthen themselves militarily and logistically. Castles were also built for this purpose in and around Kars, which is within the northern expansion of the Urartian Kingdom. Taşdere/Sosgert Fortress located in Taşdere village of Arpaçay district of Kars province is thought to be an Urartian settlement. This is because Arpaçay is a region rich in water resources on the route from Anatolia to the Caucasus. In this respect, the fact that the fortress is located on this road route and in a strategic location suggests that the Urartians used the fortress effectively during their northern campaigns. Taşdere/Sosgert Fortress was built just south of the valley formed by the Karahan Stream, on a rocky area about 30-40 m above the valley. In the castle, there are architectural structures carved into the bedrock such as a warehouse, a cistern, a water tunnel with rock steps, and fortification walls built in cyclopean technique.

Key Words: Eastern Anatolia, Kars, Urartian, Castle, Taşdere/Sosgert

Giriş

Kars ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi, ortalama 1500 m'nin üzerindeki yükseltisi ile ülkenin en yüksek ve en engebeli bölgesidir¹. İlde Aras Nehri, Kars Çayı ve Arpaçay Nehri en önemli akarsular olup bu akarsuların birçok kolu bulunmaktadır (Ek Harita 1).

Kars ili, doğu-batı ve kuzey – güney yönlü bir yol ağının kesiştiği noktada yer alarak tarih boyunca hem askeri hem de ticari yolların geçiş kavşağı olmuştur. Bölge, önemli askeri ve ticari yolların kesiştiği bir alanda bulunmasıyla Anadolu ile Kafkaslar ve İran yaylası arasında köprü vazifesi görmektedir. Bu bakımdan bölge ulaşım açısından tarih boyunca stratejik önemini korumaktadır².

Kars ilinin, üzerinden geçen önemli tarihi yol ağlarından biri, Kars'ı Kafkaslara aynı zamanda Anadolu'yu Kafkaslara bağlayan yol güzergâhıdır. Aras Nehri'nin akış yönünde uzanan tarihi yol, batıdan gelerek Karakurt üzerinden kuzeye ve Sarıkamış ile Kars üzerinden geçerek Gümrü'ye kadar ulaşmaktadır. Tiflis üzerinden gelip Kafkaslara uzanan bu yol, aynı zamanda Orta Asya ve Uzak Doğu ticaret yol ağına ulaşmaktadır³. Bir diğer tarihi yol ağı ise Karakurt üzerinden Eleşkirt, Doğubayazıt, Gürbulak yolu ile İran'a ulaşan yoldur. Ayrıca bu yol Kars'ı Van'a bağlayan tarihi doğal yoldur. Urartu kralları bu yol ile kuzey ve kuzeydoğudaki bölgelere askeri seferler düzenlemiş ve aynı zamanda bu yolu ticaret yolu olarak da kullanmışlardır⁴. Bir diğer yol ağı Digor, Tuzluca ve Iğdır üzerinden Nahcivan'a

- 1 İbrahim Atalay-Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 453 vd.; Salem Khalaf, "Doğu Anadolu Bölgesi Nüfus Özellikleri", İstanbul Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, s.26.
- 2 Alpaslan Ceylan vd., *Eskiçağ'da Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018, s. 245; Akın Bingöl-Dilek Karageçi, "Kars Müzesi'nde Yer Alan Urartu Ok Uçları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 16, Sayı, 32, Ankara 2023, s. 360;
- 3 Sırrı Erinc, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1953, s.43; Mustafa Karageçi, "Arpaçay Havzası'nda Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", Kafkas Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Kars 2015, s.24.
- 4 Mahmut Pehlivan, "En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi", Atatürk Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1984, s.214; Nezahat Ceylan, "Pasin Ovası'nın Kuzeye Açılan İki Tarihi Yolu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergi-*

ulaşan yoldur. Bölgeyi batıya bağlayan yol ise günümüzde İstanbul yolu olarak bilinmektedir. Akarsuların aktığı vadi üzerinden devam eden bu yol, Karakurt'ta Aras Nehri'ni izleyerek Erzurum'a, oradan da Karasu Nehri'ni takip ederek Erzincan'a ve oradan da Sivas'a kadar ulaşmaktadır⁵. Urartu Kralları Menua ve Arğişti I Aras ve Karasu nehirleri arasında kalan bu bölgeleri "Geçit Ülkeleri" olarak adlandırmışlardır⁶. Urartu yazıtlarında "Geçit Ülkeleri (KUR_{KA-Sie})" olarak tanımlanan bölge Urartularda önemli bir geçiş güzergâhı olarak ifade edilmektedir⁷. Menua döneminde özellikle Diauehi topraklarına ulaşmak için kuzeybatıya seferler düzenlenmiştir. Urartu'nun bu dönemde kuzeybatıya yöneldiğini bu bölgede bulunan Pirabat⁸, Zivin/Süngütaş⁹, Delibaba¹⁰, Yazılıtaş¹¹ yazıtlarından öğrenmekteyiz. Ayrıca bu güzergâh üzerinde kalelerin inşa edilmesiyle yol güzergâhlarının kontrol altında tutulmaya çalışıldığını anlamaktayız.

M.Ö. II. binyılda Kars ve çevresinde Diauehi Krallığının varlığı bilinmektedir. Aşkale ve Sarıkamış arasına lokalizasyonu yapılan, yoğun olarak Aras nehri ve çevresinde yerleşim gösteren Diauehi Krallığı (Ek Harita 2), tarım, hayvancılık ve maden kaynakları açısından zengin topraklara sahiptir¹². M.Ö. I. Binyılda kuruluşlarını tamamlayan Urartuların (Ek Harita 3), Doğu Anadolu bölgesinde Diauehi Krallığının bulunduğu bu bölgeye egemen olmak için pek çok sefer düzenlediği bilinmektedir. Diauehi Krallığının bulunduğu bölge Urartuların Kafkaslara yönelik politikasında önemli bir yere sahip olmuştur. Urartu kralları, Horasan, Sarıkamış ve Kars bölgelerinde hâkim olan ve kuzey bölgelere ulaşmalarında engel olarak gördükleri Diauehi Krallığı'nı, kontrol altına alabilmek ve bölgenin doğal kaynaklarından faydalanabilmek için bölgeye seferler düzenlemişlerdir¹³. Urartuların bölgeye yap-

si, Cilt: 9, Sayı: 43, 2016, s. 656-671; Burak Bingöl-Yavuz Günaşdı, "Eski Çağ'da Erzurum: Horasan - Köprüköy - Pasinler Yol Ağı ve Kuzey - Güney Rotaları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 4, 2024, s. 1495-1518.

5 Erinç, a.g.e., s.44.

6 Pehlivan, a.g.t., s.26; Mahmut Pehlivan, *Hayaşa (M.Ö. XV-XIII. Yüzyıllarda Kuzey Doğu Anadolu)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1991, s.16.

7 Oktay Belli, "Urartular Çağ'ında Van Bölgesi Yol Şebekesi", İstanbul Ü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977, s.117; Oktay Belli, "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982, s.184 vd.

8 Margaret Payne-Alpaslan Ceylan, "A New Urartian Inscription From Ağrı Pirabat", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, Sayı: 45, Cilt: 2, Roma 2003, s.191-201.

9 Giorgi Melikishvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, Moskova 1960, s.36.

10 Melikishvili, a.g.e., s.68; Friedrich Wilhelm König, *Handbuch Der Chaldäischen Inschriften*, Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner, Graz 1955-57, s.43.

11 Carl Friedrich Lehmann-Haupt, *Corpus Inscriptionum Chaldicarum I-II*, Leipzig 1928-1935, s.27; Alpaslan Ceylan, "Yazılıtaş Horasan", *Çağlayan Aras*, Cilt: 1, Sayı:1, Erzurum 2002, s.14-15; Veli Ünsal, "Urartu Krallığı'nın Kuzeybatı Seferleri", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 5, 2008, s. 9-32.

12 Alpaslan Ceylan, "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Kars 2017, s. 519; Ceylan vd., a.g.e., s. 246.

13 Ceylan, a.g.m., s.517-568; Alpaslan Ceylan-İbrahim Üngör, *Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018, s.59.

tıkları seferlere ait yazıtlar Diauehi Krallığı ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Bu yazıtlardan biri olan Horasan/Yazılıtaş Yazıtı'nda¹⁴ Urartu kralı Menua'nın Diauehi ülkesinin başkenti Şaşılı'yu ele geçirerek Diauehi kralı Utupurşini'yi esir aldığı, Diauehi kralının ancak haraç vererek canının bağışlandığını ve Urartu kralı Menua'nın başkente çok miktarda ganimetle döndüğü anlatılmaktadır¹⁵.

Kral Menua'dan sonra Urartu tahtına çıkan Argiştı I döneminde Diauehi Ülkesinde ayaklanmalar meydana gelmiş ve Argiştı I, bölge üzerine seferler düzenleyerek bölgeyi yeniden kontrol altına almıştır. Bölgenin Argiştı I döneminde kontrol altına alınması ile Urartuların Eleşkirt-Karakurt-Sarıkamış-Kars üzerinden Aras Vadisi ve Güney Kafkasya'ya yapacakları seferlerin de önü açılmıştır. Bu sebeptendir ki bölgede askeri seferlerde kullanılacak birçok kale yapılmıştır¹⁶.

Kars il merkezinin 39 km kuzeyinde yer alan Arpaçay ilçesinin kuzeyinde Ardahan/Çıldır ilçesi, doğusunda Ermenistan Cumhuriyeti ve Akyaka ilçesi, batısında ise Susuz ilçesi bulunmaktadır. Arpaçay ilçesinin Ermenistan Cumhuriyeti ile yaklaşık 10 km'lik bir sınırı bulunmaktadır¹⁷. İlçeye bugünkü ismini veren ve Ermenistan Cumhuriyeti ile sınırımızı çizen "Arpaçay Nehri" ilçenin doğusundan geçmektedir. İlçe, konumu ve tarihi açısından değerlendirildiğinde Kafkasların Anadolu'ya giriş kapısı olarak ifade edilebilir (Ek Fotoğraf 1).

Taşdere/Sosgert Kalesi

Taşdere/Sosgert Kalesi¹⁸, Arpaçay ilçe merkezinin 35 km doğusunda bulunan Taşdere köyünde yer almaktadır. Köyün 2 km doğusunda ve eski köy yerleşimi olan düzlük bir yükseltinin en batı ucunda, içerisinde bulunduğu vadiden yaklaşık 30-40 m yüksekte bulunan kayalık bir alanda yer almaktadır (Ek Fotoğraf 2). 1820 m yükseltide bulunan kale, andezit kayaç yapısına sahip kayalık bir alan üzerinde ana kayanın doğal yapısına göre şekillenmiş

- 14 Archibald Henry Sayce, "The Cuneiform Inscriptions of Van", *Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol.: 14, No: 4, London 1882, s.10; Lehmann-Haupt, a.g.e., s.27; König, a.g.e., s.23; Ceylan, a.g.m., s.14; Margaret R. Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s.68
- 15 Melikishvili, a.g.e., s.31 vd.; Pehlivan, *Daya(e)ni/Dia(e)hi*, Erzurum 1991, s.34 vd.
- 16 Ceylan vd., a.g.e., s. 246; Akın Bingöl, "Anı ve Çevresindeki Demir Çağı Yerleşmeleri", Ed. Yaşar Kop, *Fetihleri Anlamak Fatihleri Anmak II*, Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2021, s. 253-267; İbrahim Üngör, "Kuzeydoğu Anadolu'da Önemli Bir Demir Çağı Merkezi: Polat Kalesi (Kars/Arpaçay)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, 2019, s. 207-233; Akın Bingöl-Dilek Karageçi-Burak Taşdüvenci, "Yüzey Araştırmaları Işığında Anı ve Çevresinin Demir Çağı", Ed. M. Arslan, *Anı Kitabı*, Palet Yayınları, Konya 2023, s. 11-28.
- 17 İhsan Ketin, *Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış*, İstanbul 1983 s.502-503; Akın Bingöl, "Arpaçay'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, Kars 2008, s. 57-71.
- 18 Akın Bingöl vd. "2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri Yüzey Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 27, Cilt: 2, Ankara 2010, s.383; Ceylan vd., a.g.e., s.205.

ve doğu-batı doğrultulu olarak konumlandırılmıştır (Ek Fotoğraf 3).

Kalenin batısında Taşdere köyü, güney doğusunda Cebeci köyü, doğu uzantısındaki düzlük alanda ise eski köy yerleşimi yer almakta ve kuzey ile batı yönlerinden Karahan Çayı akmaktadır. Kale, bu konumu ile vadi içinde uzanan tarihi yol güzergâhını ve su kaynağını kontrol altında tutmaktır. Kalenin doğusu düzlük olmakla birlikte diğer yönleri sarp uçurumdur (Ek Çizim 1). Özellikle Karahan çayına bakan kuzey kısmı oldukça yüksek ve sarpdır (Ek Resim 1). Bu şekli ile kaleye batı, kuzey ve güneyden ulaşmak oldukça zordur ancak bu yönlerin savunması bir o kadar da kolaydır. Kalenin doğu tarafı ise düz alan olduğu için savunma yönünden en zayıf kısmı oluşturmaktadır. Bu nedenle günümüze ulaşan oldukça sağlam ve yüksek yapılmış sur duvarları kalenin doğusunda bulunmaktadır. Kalenin plânı doğu-batı uzantılı batı uca doğru daralan ve doğu uca doğru genişleyen ovale yakın bir forma sahiptir (Ek Çizim 2). Kale kuzey-güney yönünde 30 m, doğu-batı yönünde ise 150 m ölçüye sahiptir. Kalenin kayalık alan üzerinde kapladığı alan 3900 m², çevre uzunluğu ise 336 m'dir. Kalenin bulunduğu alan, doğusunda bulunan eski yerleşim ile birlikte toplamda 60.000 m²'lik bir alana sahiptir. Taşdere/Sosgert Kalesi bu alanın batı ucunda yer almaktadır.

Taşdere/Sosgert Kalesi'nin günümüze ulaşan sur duvarlarının büyük bir bölümü doğu yönde bulunmaktadır (Ek Fotoğraf 4). Bu kısım doğudaki düzlük alana açıldığı için savunma açısından güçlendirildiği düşünülmektedir. Ayrıca kale alanından 10 m daha yüksek bir şekilde düzenlenmiş olan doğu kısmın yönetim alanı olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Benzer bir uygulama Kars ili, Sarıkamış ilçesi sınırları içerisinde bulunan Toprakkale'de¹⁹ de görülmektedir. Taşdere/Sosgert kalesinin doğu yönündeki yükseltilmiş alan çift sur sistemi ile güçlendirilmiştir (Ek Resim 2). Urartu kalelerinin etrafının genellikle tek sur bedeni ile çevrili olduğu fakat erken dönemlerinden itibaren çift sur bedenli kale uygulamalarının olduğu da bilinmektedir²⁰. Zayıf olan kısımlara güçlü sur duvarlarının yapılması, Orta Tunç Çağı'ndan itibaren Doğu Anadolu ve Nahçıvan bölgelerindeki kalelerde uygulanan geleneksel bir yöntemdir²¹. Nahçıvan'da Çalhankale ve Nebi

19 Toprakkale'de doğu yönde bulunan ve kaleden yaklaşık 10 m daha yüksekte 21x24 m ölçülerinde elips bir plâna sahip yönetim merkezi olarak düşünülen bir bölümün olduğu görülmektedir. Bu kısmın batıya bakan yüzünde sur duvar kalıntıları bulunmaktadır. Bu sur duvarı 3.75 m uzunluğunda ve 1.50 m yüksekliğindedir. Üç sıra bazalt blok taştan oluşan sur duvarı kuru duvar olarak yapılmıştır. En alt sıradaki temel taşlarının üst sıralardaki taşlardan daha yassı formda ve büyük boyutlardadır. Bu temel taşları 1m uzunluğunda, 40 cm yüksekliğinde ve 60 cm derinliğindedir. Kaleden yüksekte olan bu yönetim alanı olarak düşündüğümüz bölümün çevresinde yer yer temel seviyesinde sur duvar kalıntıları gözlemlenmiştir. Alpaslan Ceylan, *Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum 2001, s.53; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları I*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008, s.114; Pınar Albayrak, "Kars ve Çevresinde Orta Demir Çağ (Urartu) Kalelerinin Mimari Özellikleri", Kafkas Ü. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kars 2023, s.122.

20 Altan Çilingiroğlu, "Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler", *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2, 1983, s.37.

21 Oktay Belli-Alpaslan Ceylan, "Kuzeydoğu Anadolu'da Bir Tunç Çağı ve Urartu Kalesi: Yo-

Kalesi²² gibi kalelerin yanı sıra Doğu Anadolu'da Evditepe, Keçikıran, Kaleteppe, Yürek ve Tepeköy²³ kalelerinde de savunma yönünden zayıf olan kesimlere savunmayı güçlendirmek amacıyla çift sur duvarları yapılmıştır²⁴. Kars ve çevresinde Orta Demir Çağı (Urartu) kalelerinden, Yoğunhasan²⁵, Kırankaya²⁶, Sarıkamış/Köroğlu²⁷ kalelerinde de temel seviyesindeki duvar kalıntılarında çift sur sisteminin uygulandığı tespit edilmiştir²⁸. Taşdere/Sosgert kalesinde iki sur duvarı arasında 10 m mesafe bulunmaktadır. İç sur duvarı 50 m uzunluğunda, güney ve kuzey köşesinde ise burç ya da kule olarak yapılmış olabileceği ve daha sonraki dönemlerde eklendiği düşünülen yuvarlak formda duvar kalıntıları mevcuttur. Bu iki burç arasındaki mesafe 11,5 m'dir. Günümüzde ayakta kalan güney ve kuzey uçta bulunan burçlara ait yuvarlak formda duvar kalıntıları 9 m uzunluğunda ve oldukça simetriktir. Doğudaki dış sur duvarı ise 60 m uzunluğa ve 4 metre yüksekliğe sahiptir. Bu duvarların alt sıralarında büyük boyutlu andezit blok taşlar kiklopik teknikte örülmüştür. Üst sıralarında ise yine andezit küçük taşlar kullanılmıştır.

Kalenin giriş kısmı kuzeydoğu yönünde bulunmakta ve doğu tarafından uzanan bir yol ile girişe ulaşılmaktadır (Ek Resim 3). Giriş açıklığı 2,30 m genişliğinde olup ve kalınlıkları 2 m olan köşe taşları bulunmaktadır (Ek Fotoğraf 5). Bu köşe taşları Urartu giriş kapılarında bulunan her iki yanındaki dikdörtgen ya da kare planlı taş kulelerin varlığını işaret etmektedir. Urartu kale kapıları iki sur arasına yerleştirilmiş bir geçit ve bazen bu geçidi koruyan dikdörtgen ya da kare planlı kulelerden oluşmaktadır²⁹. İki yanından kule ile sınırlanmış kale kapılarına en iyi örnekler Karmir-Blur (Teişebai URU) ve Bastam (RusaiURU.TUR) güney ve kuzey kapıları gösterilebilir³⁰.

- ğunhasan", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 5, Ankara 2002, s.120.
- 22 Oktay Belli-Veli Sevin, *Naxçivanda Arkeolojik Araştırmalar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999, s.17 vd.; Belli-Ceylan, a.g.m., s.120.
- 23 Oktay Belli, "An Early Iron Age Cemetery in the Van Region: Ernis-Evditepe", *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*, Ed. O. Belli, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s.147 vd.; Oktay Özgül, "Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)", *Tüba-Ar*, Sayı: 19, 2016, s. 137-157.
- 24 Çilingiroğlu, a.g.m., s.37.
- 25 Ceylan, a.g.e., s. 55 vd.; Belli-Ceylan, a.g.m., s. 120 vd.; Alpaslan Ceylan, "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzev Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 20, Cilt: 2, Ankara 2003, s.316; Ceylan, a.g.e., 2008, s.115; Gülriz Kozbe vd., "Yoğunhasan", *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri: Demir Çağları*, Sayı: 6, Ege Yayınları, İstanbul 2008.
- 26 Ceylan, a.g.e., 2001, s.60; Ceylan, a.g.m., s. 316; Akın Bingöl, "Kars ve Çevresinde Demir Çağı Yerleşmeleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8, 2011, s.20-40; Ceylan "The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age", *Anatolian Iron Age*, Vol: 31, No: 5, London 2005, s.26.
- 27 Ceylan vd., a.g.e., s.176.
- 28 Albayrak, a.g.t., s.107 vd.
- 29 Veli Sevin, "Çavuştepe Aşağı ve Yukarı Kale Kapıları: Urartu Mimarlığında Sıra Dışı Uygulamalar", Ed. B. Helving, B. Uysal, A. Engin, *Armizzi-Engin Özgen'e Armağan*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s.228.
- 30 Wolfram Kleiss, "Bemerkungen zur urartäischen Architektur", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 11-15 Ekim 1976, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s.263-271; Krzysztof Jakubiak, "An Attempt to Systematize the Gates in the Urartian Fortresses", *Iranica Antiqua*, Sayı: 39, s. 169-190.

Taşdere/Sosgert Kalesi'nin içerisinde ana kayaya oyularak oluşturulmuş su sarnıcı ya da yiyecek deposu olarak düşünülebilecek yerler bulunmaktadır. Bunlardan ilki kalenin orta kısmına yakın bir yerde kare şeklinde bir depo görünümündedir. 60 x 70 cm boyutlarında dışarı kare bir açıklığı olan bu deponun iç kısmı örme taştır ve günümüzdeki derinliği 1,5 m'dir (Ek Fotoğraf 6). Kalenin kuzey tarafında ise 180 x 110 cm boyutlarında dikdörtgen formda ana kayaya oyularak oluşturulmuş bir su sarnıcı bulunmaktadır. Günümüzde içerisi taşlarla dolmuş olan su sarnıcının derinliği taşla doldurulan kısımdan sonra 2,30 m olarak ölçülmüştür (Ek Fotoğraf 7). Bu kısmın su sarnıcı olduğunu düşünmemize sebebi ise kalenin kuzeyinde hemen bu sarnıcıya yakın mesafede Karahan Çayı'na inen bir su tünelinin olmasıdır. Urartu kale mimarisinde ana kayaya oyularak oluşturulmuş sarnıç yapıları kalelerde yağmur suyu veya taşıma ile kaleye ulaşan suyun depolanması için düşünülmüş mimari öğelerdir. İçerisinde su sarnıcı bulunan Urartu kalelerine Kars'ta Zivin³¹, Micingert³² kalesi, Erzincan'da Çadırkaya³³, Altın-tepe³⁴ ve Şirinlikale³⁵ örnek olarak verilebilir. Urartuların merkezi olan Van'da Çavuş-tepe³⁶ ile Toprakkale³⁷ kalelerinde de benzer sarnıç örnekleri bulunmaktadır.

Kalenin en ilgi çekici mimari öğesi kalenin kuzeybatı kısmında bulunan ve Karahan Çayı'na inen kaya basamaklı su tüneldir. Günümüzde giriş açıklığı taşlarla kapatılmış olan su tünelinin girişinden içine ulaşmak imkânsızdır (Ek Fotoğraf 8). Ancak kalenin üst kısmından aşağı doğru 20. metrede tünel duvarı patlamış ve buradan tünelin iç yapısı ile ilgili ayrıntılar görülebilmektedir. Bu kısımdan 15 adet basamak görülmekte ve tünelin iç çapı 1,5 m olarak ölçülmüştür. Minare merdiveni tarzında sarmal formda merdivenlere sahip olan su tünelinin merdivenleri ana kayanın oyularak şekillendirilmesi ile oluşturulmuştur (Ek Fotoğraf 9). Bu merdivenlerin basamak uzunluğu 120 cm, genişliği 30 cm, yüksekliği ise 40 cm'dir (Ek Fotoğraf 10). Su tünelleri, dış mekâna kapalı, ana kayaya oyularak yapılmış ve su kaynağına rahat inip çıkabilmek için tünellerin içinde kaya basamakları oluşturulmuştur³⁸. Van başta olmak üzere Urartuların yayıldığı coğrafyada bulunan

- 31 Ceylan, a.g.m., s.317; Ceylan, a.g.e., 2008, s.121-123; Kozbe vd., a.g.e., Zivin Kalesi; Ceylan, a.g.m., 2017, s.537; Ceylan vd., a.g.e., s.236.
- 32 Ceylan, a.g.e., 2001, s.60; Bingöl, a.g.t., s.150; Kozbe, a.g.e., Micingert Kalesi.
- 33 Alpaslan Ceylan, "Urartu'da Kaya İşaretli Kalelerden Çadırkaya Kalesi", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Erzincan 2019, s.33.
- 34 Tahsin Özgüç, "Altın-tepe'de Urartu Mimarlık Eserleri", *Anatolia*, Sayı: 7, Ankara 1963, s. 43-57; Mehmet Karaosmanoğlu vd., "Altın-tepe Kazısı 2003", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 26, Cilt: 1, Ankara 2005, s.128-136.
- 35 Ceylan, a.g.e., 2008, s.265-266; Alpaslan Ceylan-İbrahim Üngör, *Eskiçağda Erzincan Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018, s.165-169.
- 36 Afif Erzen, Çavuş-tepe I, M.Ö 7. ve 6. yy Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s. 1 vd.
- 37 Richard David Barnett, "The Excavations of the British Museum at Toprakkale near Van", *Iraq*, Vol: 12, London 1950, s.1-43.
- 38 Urartularda kaya basamaklı su tünelleri, kuşatma esnasında su ihtiyacını güvenli bir şekilde karşılamak amacıyla inşa edilmiştir. Nezahat Ceylan, "Erzincan'da Kaya Basamaklı Su Tüneli Urartu Kalelerinden Biri: Kaleninsırtı Kalesi", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Erzincan 2019, s.78; Nezahat Ceylan, "Erzurum ve Erzincan

Urartu kalelerinde kaya basamaklı su tünelleri görülmektedir. İçerisinde su tünelli bulunan Urartu kalelerine yakın çevrede yer alan Harami Kalesi, Avnik Kalesi, Pasinler Kalesi, Kemah Kalesi, Üçpınar Kalesi, Kaleninsırtı Kalesi, Şirinlikale Kalesi, Sırataşlar Kalesi, Kaptır Kalesi ve Hasanbey Kalesi örnek gösterilebilir³⁹. Kaya basamaklı su tünelli Taşdere/Sosgert Kalesi'nin Urartu kalesi olduğunu destekleyen en önemli mimari öğedir.

Taşdere/Sosgert Kalesi'nin özellikle doğu kısmında yoğun olmakla birlikte batı kısma doğru uzanan alan boyunca pek çok mimari kalıntı izlerine rastlamak mümkündür. Bu kalıntılardan kare ve dikdörtgen formda yapıların varlığı izlenmektedir. Bu yapılara ait duvar kalıntıları 1-2 sıra taş dizisinden oluşmakta ve 50 cm, 1 m ve 2 m gibi farklı ölçülerde duvar kalınlıklarına sahiptirler. Duvarlarda 100x40x30 cm ve 100x50x30 cm boyutlarında dış yüzleri düzeltilmiş taşların da özenle kullanıldığı görülmektedir (Ek Fotoğraf 11).

Kalenin batı kısmında sur duvar izlerine rastlanılmamış, kuzey ve güney kısmında kiklopik örgü sisteminde oluşan duvar kalıntıları gözlemlenmiştir. Bu sur duvarlarının ise ana kayaya açılan sur yataklarına oturduğu görülmektedir. Urartu kalelerinde de taş duvarların ana kaya üzerine açılan temel taşı yataklarına oturtulduğu bilinen bir yöntemdir⁴⁰. Kalede elde edilen keramik verileri Erken Demir, Orta Demir ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir⁴¹. Urartular tarafından kullanılan temel seramik grubu, kırmızı perdahlı malzemeler olup, bu tür seramikler literatürde Urartu Saray Keramiği olarak tanımlanmaktadır. Ancak Urartu seramikleri üzerine yapılan son bilimsel araştırmalar, bu kültürde daha geniş bir seramik çeşitliliği olduğunu ortaya koymuştur. Bu kapsamda; pembe-kiremit hamurlu seramikler, devetüyü veya krem astarlı seramikler, Urartu kalelerinde en yaygın olarak görülen kahverengi astarlı seramikler ve "kaba mallar" olarak adlandırılan el yapımı seramikler dikkat çekmektedir. Kaba mallar grubu, kum, iri taş-

Çevresindeki Urartu Dönemi Kaya Basamaklı Su Tünelleri", *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, C.4, Ankara 2022, s. 592; Nezahat Ceylan, "Erzurum ve Erzincan Çevresindeki Urartu Dönemi Kaya Basamaklı Su Tünelleri II", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 50, Konya 2023, s. 244.

- 39 Ceylan, a.g.e., 2008, s.23 vd; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015, s. 39 vd.; Ceylan-Üngör, a.g.e., s.17 vd.; Alpaslan Ceylan-Yavuz Günaşdı, *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018, s.19 vd.; Alpaslan Ceylan-Oktay Özgül, "Erzincan ve Çevresinde Urartular", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt: 1, Erzincan 2016, s.127 vd.; İbrahim Üngör, "Yeni Araştırmalar Işığında Erzincan'ın Eskiçağ Tarihi", *XVII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, C.1, Ankara 2018, s. 207-233; Yavuz Günaşdı, "Erzincan Sırataşlar Kalesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2015, s.113 vd.; Yavuz Günaşdı, "Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik", *Tüba-Ar*, Sayı: 19, 2016, s. 113-135; Ceylan, a.g.m., s.35.; N. Ceylan, a.g.m., s.74-88; Mustafa Karageçi-Yavuz Günaşdı, "Erzurum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Haramikale", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, Kars 2019, s. 649-667; Mustafa Karageçi, "Erzincan'da Önemli Bir Urartu Merkezi: Üçpınar Kalesi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, 2020, s. 237-262.

40 Çilingiroğlu, a.g.m., s.28.

41 Ceylan vd., a.g.e., s.205.

çık, saman ve bazen mika katkılı olup, yetersiz ısıda pişirilmiş seramiklerden oluşmaktadır⁴². Taşdere/Sosgert Kalesi'ndeki Orta Demir Çağı keramikleri Urartu keramikleri olarak tanımlanmıştır⁴³ (Ek Fotoğraf 12).

Sonuç

Kars ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey doğusunda bulunan yüksek bir plattoda yer almaktadır. Kars bulunduğu coğrafi özellikler nedeni ile doğu-batı ve kuzey-güney yol ağının kesiştiği bir noktada yer alarak tarih boyunca hem ticari hem de askeri yolların geçiş kavşağı olmuştur. Ayrıca, Kars ve çevresinde bulunan akarsu ağları ve bunların oluşturdukları derin vadiler bölgenin yerleşim tercihi açısından oldukça etkili unsurlar olmuştur. Ele aldığımız Taşdere/Sosgert Kalesi bu durumu güçlendiren bir örnektir.

M.Ö. I. binyılda merkezi Van Gölü olan Urartuların, Doğu Anadolu bölgesinde yeni bir siyasi oluşum olduğu bilinmektedir. Urartu kralı Menua ve Argiştı I dönemlerinde krallık kuzeye yayılım politikası izlemiştir. Urartu krallığının kuzey yayılım alanı içerisinde olan Kars ve çevresi Urartu devleti için Güney Kafkasya'ya yapılacak seferler sebebiyle oldukça önemliydi. Yapılacak bu seferler için yol güzergâhları boyunca birçok kale inşa edilmiş ya da buralarda var olan kalelere eklemeler yapılarak bu güzergâhların güvenliği sağlanmıştır. Bu kaleler, hem askeri birer garnizon olarak işlev görmüş hem de bölgenin denetimi ve kontrolü açısından önemli bir rol oynamıştır. İncelemeye aldığımız Taşdere/Sosgert Kalesi, bu stratejinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Taşdere/Sosgert Kalesi'nin bulunduğu konum, Urartuların kuzeye doğru olan yayılım politikası ve Güney Kafkasya seferleri açısından oldukça elverişlidir. Kalede yapılan arkeolojik incelemeler, burada Urartular dönemine ait izler bulunduğunu ve kalenin Urartu savunma sisteminin bir parçası olarak kullanıldığını göstermektedir. Özellikle sur duvarları ve kule kalıntıları, kalenin askeri amaçlarla güçlendirildiğini kanıtlar niteliktedir.

Urartu kaleleri, konumları, planları, işlevleri, mimari öğeleri, malzeme ve kullanılan teknikler açısından kendine has özellikler taşımaktadır. Kalelerin kurulduğu alanlar doğal korunaklı yüksek kayalıklar, kayalık araziler, dağ sırtları ve tepelik alanlar gibi savunma açısından güçlü ve çevreye hâkim seçilmiş alanlardır. Ayrıca Urartu kalelerinin, tarım alanlarını ve vadileri görür konumda, su kaynaklarına yakın alanlarda konumlandırıldığı bilinmektedir. Yine bu kalelerin tarihi yol güzergâhlarına hâkim ve hemen hepsinin bir başka Urartu kalesini görecek biçimde konumlandırılmış olması konum açısından ortak özelliklerdir. Taşdere/Sosgert Kalesi kurulduğu yer açısından değerlendirildiğinde kalenin kayalık bir arazi yapısı üzerinde, su kaynağına oldukça yakın konumda ve vadiye hâkim olduğu görülmektedir.

Urartu kalelerinin, planlarının genellikle mimari ilkeler tarafından şekillendirilmediğini görürüz. Çoğunlukla kale yerleşmesinin üzerine kuru-

42 Aylin Ü. Erdem-Erkan Konyar, "Urartu Çanak Çömleği", Ed. K. Köroğlu-E. Konyar, *Urartu Doğu'da Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 268-285.

43 Ceylan vd., a.g1.e., s. 205.

lacağı arazinin biçimi, ana kayanın şekli gibi özellikler plan formunu belirlemiştir. Taşdere/Sosgert kalesinin planı da üzerinde kurulduğu doğal kayalık arazinin formuna uygun şekilde inşa edilmiştir.

Kars ve çevresinde arazi yapısı volkanik arazi olması sebebiyle kalelerde kullanılan malzeme volkanik kayalar olan bazalt ve andezittir. Taşdere/Sosgert Kalesinde andezit malzeme kullanılarak oluşturulan sur duvarları, ana kayaya açılmış temel yataklarına oturur ve kiklopik yöntemle oluşturulmuştur. Taşdere/Sosgert kalesinin doğu tarafında çift sur sisteminin uygulandığına dair izler tespit edilmiş ve Urartu'nun erken dönemlerinden itibaren çift sur bedenli kale uygulamalarının olduğu bilinmektedir.

Urartu kalelerinde su ihtiyacının karşılanması için ana kayanın oyulması ile oluşturulan su sarnıçları ve kaya basamaklı su tünelleri bulunmaktadır. Urartu dönemine tarihlendirilen ve su tünellerinin bulunduğu kalelere Erzurum'da Harami Kalesi, Pasinler Kalesi, Erzincan'da Çadırkaya/Pekerik Kalesi ve Şirinlikale Kalesi örnek olarak verilebilir. Taşdere/Sosgert Kalesi'nde de bulunan su sarnıcı ve kaya basamaklı su tüneli, Urartu kalelerinde sıkça görülen su yönetim sistemlerine işaret etmektedir.

Urartu yazıtları, özellikle Menua ve Argiştı I dönemlerinde Kars ve çevresinin stratejik önemini vurgulamaktadır. Bu kralların bölgeye hâkimiyet kurarak Güney Kafkasya'ya ulaşmayı hedefledikleri bilinmektedir. Taşdere/Sosgert Kalesi'nin Kars-Arpaçay bölgesindeki konumu, doğal ulaşım güzergâhlarını kontrol altında tutmak amacıyla inşa edildiğini göstermektedir. Kalenin stratejik bir noktada yer alması, Anadolu'dan Kafkaslara uzanan yolların güvenliğini sağlamaya yönelik Urartu stratejileri ile uyumludur. Bu bağlamda, Taşdere/Sosgert Kalesi'nin konumu, mimarisi ve tespit edilen keramik buluntuları göz önüne alındığında, kalenin Güney Kafkasya seferlerinde kullanılan önemli bir lojistik destek noktası olduğu düşünülebilir.

Kaynaklar

- ALBAYRAK, Pınar, “*Kars ve Çevresinde Orta Demir Çağ (Urartu) Kalelerinin Mimari Özellikleri*”, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2023 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ATALAY, İbrahim-Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- BARNETT, Richard David, “The Excavations of the British Museum at Toprakkale near Van”, *Iraq*, Vol: 12, London 1950, s.1-43.
- BELLİ, Oktay, “Urartular”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt: I, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982, s. 139-208.
- BELLİ, Oktay, “An Early Iron Age Cemetery in the Van Region: Ernis-Evditepe”, Ed. O. Belli, *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 145-150.
- BELLİ Oktay-Veli Sevin, *Naxçivanda Arkeolojik Araştırmalar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999.
- BELLİ, Oktay-Erkan Konyar, “Archaeological Survey on Early Iron Age Fortresses and Necropoleis in Northeast Anatolia”. Ed. O. Belli, *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 331-335.
- BELLİ, Oktay-Alpaslan Ceylan, “Kuzeydoğu Anadolu'da Bir Tunç Çağı ve Urartu Kalesi: Yoğunhasan”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Sayı: 5, Ankara 2002, s. 119-142.

- BİNGÖL, Akın, "Arpaçay'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, Kars 2008, s. 57-71.
- Bingöl, Akın, "Kars ve Çevresinde Demir Çağı Yerleşmeleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8, 2011, s.20-40.
- BİNGÖL, Akın, "Anı ve Çevresindeki Demir Çağı Yerleşmeleri", Ed. Yaşar Kop, *Fetihleri Anlamak Fatihleri Anmak II*, Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2021, s. 253-267.
- BİNGÖL, Akın vd., "2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 27, Cilt: 2, Ankara 2010, Ankara 2010, s. 375-398.
- BİNGÖL, Akın-Dilek, Karageçi, "Kars Müzesi'nde Yer Alan Urartu Ok Uçları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 32, Ankara 2023, s. 359-374.
- BİNGÖL, Akın-Dilek Karageçi-Burak Taşdüvenci, "Yüzeysel Araştırmaları Işığında Ani ve Çevresinin Demir Çağı", Ed. M. Arslan, *Anı Kitabı*, Palet Yayınları, Konya 2023, s. 11-28.
- BİNGÖL, Burak-Yavuz, Günaşdı, "Eski Çağ'da Erzurum: Horasan - Köprüköy - Pasinler Yol Ağı ve Kuzey - Güney Rotaları", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 4, 2024, s. 1495-1518.
- CEYLAN, Alpaslan, *Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum 2001.
- CEYLAN, Alpaslan, "Yazılıtaş-Horasan", Çağlayan Aras, Sayı: 1, Cilt: 1, Erzurum 2002, s. 14-15.
- CEYLAN, Alpaslan, "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzeysel Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 20, Cilt: 2, Ankara 2003, s. 311-324.
- CEYLAN, Alpaslan, "The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age", Erzurum and Kars Region in The Iron Age, Anatolian Iron Age, Vol: 31, No: 5, London 2005, s. 21-29.
- CEYLAN, Alpaslan, *Doğu Anadolu Araştırmaları I (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır, 1998-2008)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008.
- CEYLAN, Alpaslan, *Doğu Anadolu Araştırmaları II (Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır 2008-2014)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015.
- CEYLAN, Alpaslan, "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı Ve Urartular", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, Kars 2017, s. 517-568.
- CEYLAN, Alpaslan, "Urartu'da Kaya İşaretli Kalelerden Çadırkaya Kalesi". *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Erzincan 2019, s. 28-54.
- CEYLAN, Alpaslan vd., *Eskiçağ'da Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018.
- CEYLAN, Alpaslan-Yavuz Günaşdı, *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018.
- CEYLAN, Alpaslan-Oktay, Özgül, "Erzincan ve Çevresinde Urartular". *Uluslararası Erzincan Sempozyumu I*, Erzincan 2016, s. 127-148.
- CEYLAN, Alpaslan-İbrahim Üngör, *Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018.
- CEYLAN, Nezahat, "Pasin Ovası'nın Kuzeye Açılan İki Tarihi Yolu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 43, 2016, s. 656-671.
- CEYLAN, Nezahat, "Erzincan'da Kaya Basamaklı Su Tüneli Urartu Kalelerinden Biri: Kalenin-sırtı Kalesi", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Erzincan 2019, s. 74-88.
- CEYLAN, Nezahat, "Erzurum ve Erzincan Çevresindeki Urartu Dönemi Kaya Basamaklı Su Tüneli", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, C.4, Ankara 2022, s. 589-618.
- CEYLAN, Nezahat, "Erzurum ve Erzincan Çevresindeki Urartu Dönemi Kaya Basamaklı Su Tüneli II", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 50, Konya 2023, s. 243-268.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, "Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler", *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 2, 1983, s. 28-44.
- ERDEM, Aylin Ü.-Erkan, Konyar, "Urartu Çanak Çömleği", Ed. K. Köroğlu-E. Konyar, *Urartu Doğu'da Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 268-285.
- ERİNÇ, Sırrı, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1953.
- ERZEN, Afif, Çavuştepe I, M.Ö. 7-6. yy Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978.
- GÜNAŞDI, Yavuz, "Erzincan Sırataslar Kalesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*

Gazisi

Akademik
Bakış

251

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

si, Cilt: 5, Sayı: 9, 2015, s. 113-131.

GÜNAŞDI, Yavuz, "Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik", *Tüba-Ar*, Sayı: 19, 2016, s. 113-135.

JAKUBIAK, Krzysztof, "An Attempt to Systematize the Gates in the Urartian Fortresses", *Iranica Antiqua*, Sayı: 39, 2004, s. 169-190.

KARAGEÇİ, Mustafa, "Arpaçay Havzası'nda Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

KARAGEÇİ, Mustafa, "Erzincan'da Önemli Bir Urartu Merkezi: Üçpınar Kalesi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24, 2020, s. 237-262.

KARAGEÇİ Mustafa-Yavuz Günaşdı, "Erzurum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Haramikale", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, Kars 2019, s. 649-667.

KARAOSMANOĞLU Mehmet vd., "Altıntepe Kazısı 2003", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Sayı: 26, Cilt: 1, Ankara 2005, s. 128-136.

KETİN, İhsan. (1983). *Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış*. İstanbul.

KHALAF, Salem, "Doğu Anadolu Bölgesi Nüfus Özellikleri", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

KLEISS, Wolfram, "Bemerkungen zur urartäischen Architektur", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 11-15 Ekim 1976, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s. 263-271.

KOZBE, Gülriz vd. *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri: Demir Çağları*, Cilt: 6, Ege Yayınları, İstanbul 2008.

KÖNİG, Friedrich Wilhelm, *Handbuch Der Chaldäischen Inschriften*, Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner, Graz 1955-57.

LEHMANN-HAUPT, Carl Friedrich, *Corpus Inscriptionum Chaldicarum I-II*, Berlin-Leipzig 1928-1935.

MELİKİSHVİLİ, Giorgi, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, Moskova 1960.

ÖZGÜÇ, Tahsin, "Altıntepe'de Urartu Mimarlık Eserleri", *Anatolia*, Sayı: 7, Ankara 1963, s. 43-57

ÖZGÜL, Oktay, "Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)", *Tüba-Ar*, Sayı: 19, 2016, s. 137-157.

PAYNE, Margaret, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

PAYNE, Margaret-Alpaslan Ceylan, "A New Urartian Inscription From Ağrı Pirabat", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, Sayı: 45, Cilt: 2, Roma 2003, s.191-201.

PEHLİVAN, Mahmut, "En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1984 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

PEHLİVAN, Mahmut, *Daya(e)ni/Dia(e)hi*. Erzurum 1991.

PEHLİVAN, Mahmut, *Hayaşa (M.Ö. XV-XIII. Yüzyıllarda Kuzey Doğu Anadolu)*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1991.

SAYCE, Archibald Henry, "The Cuneiform Inscriptions of Van", *Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland (Part III)*. Vol.: 14, No: 4, London 1882, s. 1-48.

SEVİN, Veli, "Çavuştepe Aşağı ve Yukarı Kale Kapıları: Urartu Mimarlığında Sıra Dışı Uygulamalar", Ed. B. Helving, B. Uysal, A. Engin, Armizzi-Engin Özgen'e Armağan, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 227-235.

ÜNGÖR, İbrahim, "Yeni Araştırmalar Işığında Erzincan'ın Eskiçağ Tarihi", *XVII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, C.1, Ankara 2018, s. 207-233

ÜNGÖR, İbrahim, "Kuzeydoğu Anadolu'da Önemli Bir Demir Çağı Merkezi: Polat Kalesi (Kars/Arpaçay)", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 24, 2019, s. 207-233

ÜNSAL, Veli, "Urartu Krallığı'nın Kuzeybatı Seferleri", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:5, 2008, s. 9-32.

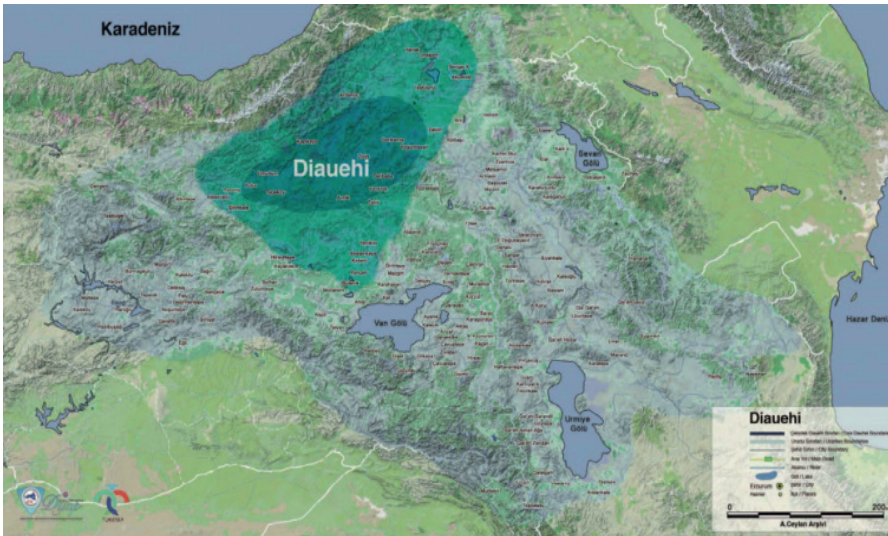
gpr

Ekler

Ek Harita 1. Kars İli Fiziki Haritası

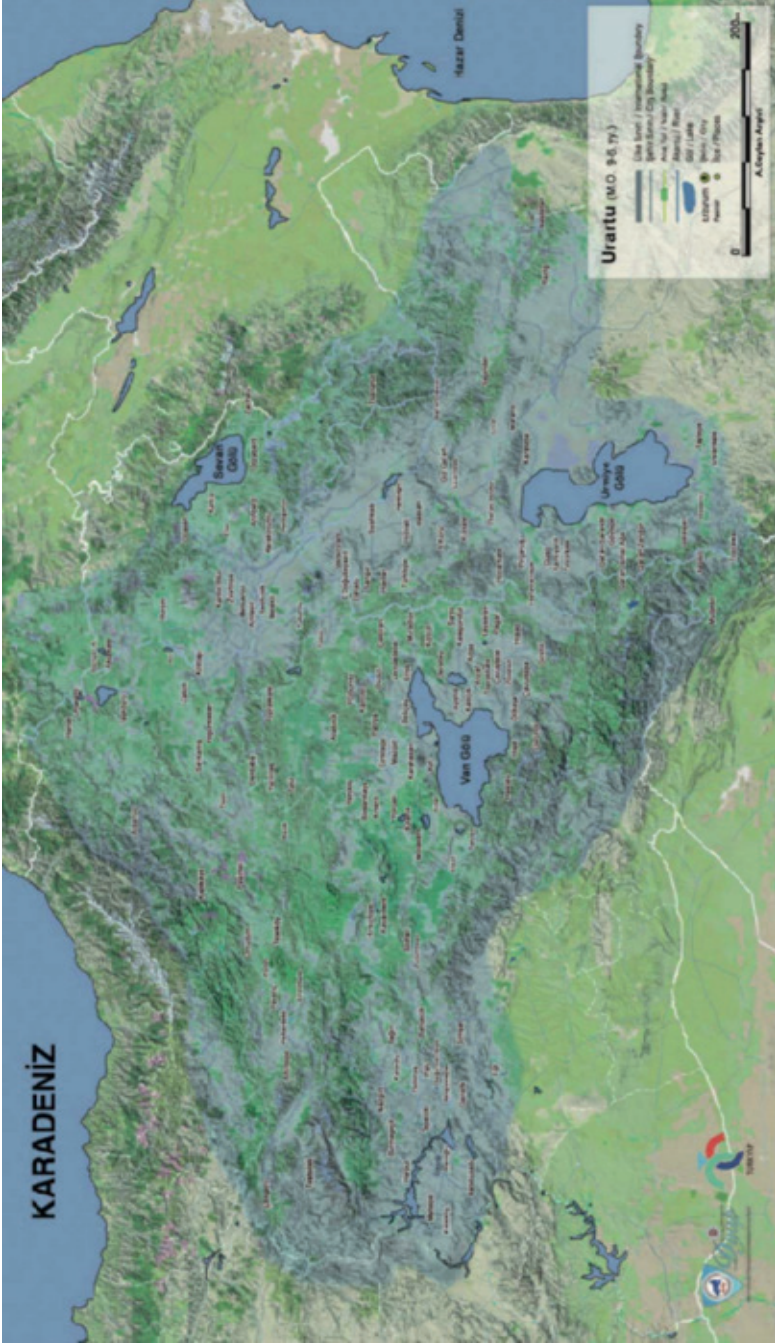
Ek Harita 2. Diauehi Yayılım Alanı

Gazi

Akademik
Bakış
253
Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Ek Harita 3. Urartu Yayılım Alanı

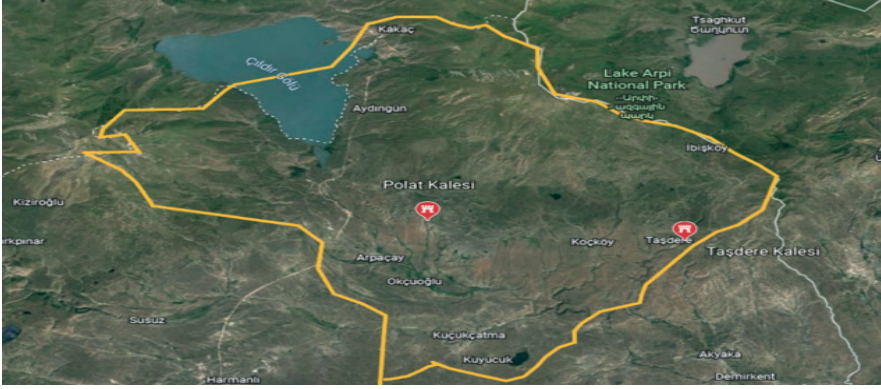
Gors

Akademik
Bakış

254

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

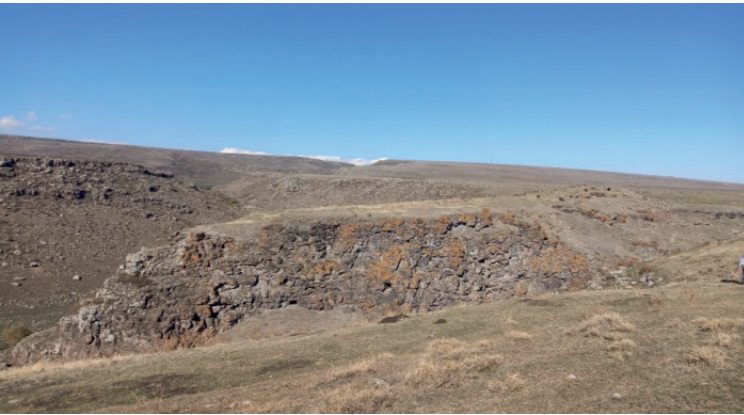
Ek Fotoğraf 1. Arpaçay İlçe Sınırları

Ek Fotoğraf 2. Taşdere Köyü ve Karahan Çayı Vadisi

Ek Fotoğraf 3. Taşdere Kalesi Genel Görünüm

Görüş

Akademik
Bakış

255

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Ek Fotoğraf 4. Taşdere Kalesi Doğu Sur Duvarı

Ek Fotoğraf 5. Taşdere Kalesi Giriş Açıklığı

Görüş

Akademik
Bakış

256

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Ek Fotoğraf 6. Taşdere Kalesi Depo

Ek Fotoğraf 7. Taşdere Kalesi Sarnıç

Gors

Akademik
Bakış

257

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Ek Fotoğraf 8. Su Tüneli Girişi

Ek Fotoğraf 9. Taşdere Kalesi Su Tüneli

Ek Fotoğraf 10. Taşdere Kalesi Su Tüneli Kaya Basamakları

Ek Fotoğraf 11. Taşdere Kalesi Mimari Yapı Kalıntıları

Ek Fotoğraf 12. Taşdere Kalesi Keramik Örnekleri

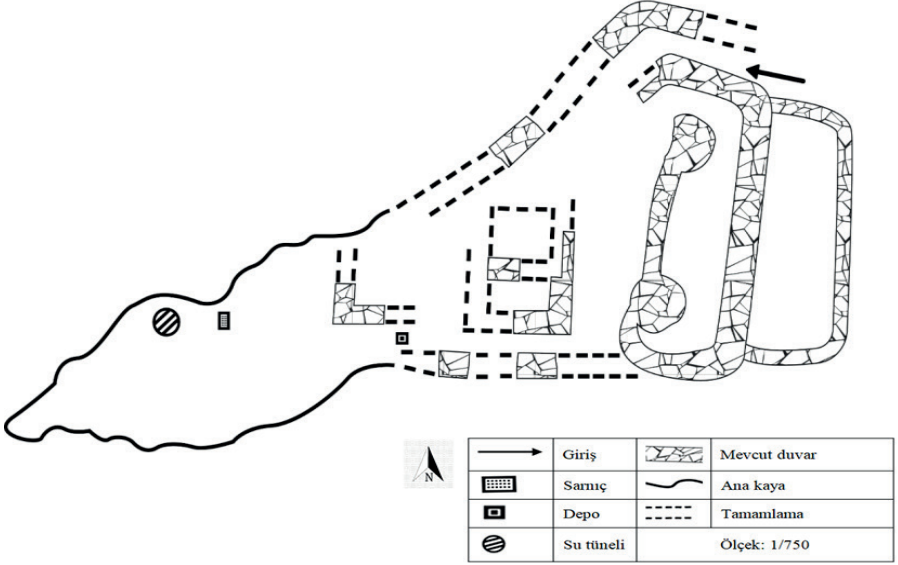

Gör

Ek Çizim 1. Taşdere Kalesi Topografya

Ek Çizim 2. Taşdere Kalesi Planı

Ek Resim 1. Taşdere Kalesi ve Karahan Çayı

Ek Resim 2. Taşdere Kalesi

Ek Resim 3. Taşdere Kalesi Giriş

Gaz

Akademik
Bakış

261

Cilt 18
Sayı 35
Kış 2024

Extended Abstract

Kars province stands out as a region full of historical and cultural richness located on the eastern borders of Turkey. This region has been the focal point of different cultures throughout history and the traces of these cultures are deeply felt in the region. Kars and its surroundings have also been a transit region that enabled the Urartu to reach the Caucasus from Eastern Anatolia.

The Urartu State was a powerful kingdom that ruled in and around eastern Anatolia between the 9th and 6th centuries BC. The traces of the culture and architectural styles developed by the Urartians can be seen in the regions where they spread. Taşdere/Sosgert Fortress is an important source for understanding the architectural features of the Urartian period and as the archaeological heritage of the Urartian State.

Taşdere/Sosgert Fortress is located in the northeast of the Kars region. This fortress was built at a strategic point and was chosen to control and protect the surrounding area. Geographically, the fortress is situated in a landscape surrounded by peaks and valleys. These environmental features made it ideal for both defense and transportation.

The fortress was built on a large stone structure and these stone walls are typical of Urartian architecture. At the same time, the fortress has a strategic advantage to control the surrounding valleys and canyons. This geographical location suggests that the fortress may have been used by the Urartians to control their borders and protect trade routes.

The Urartians generally preferred to use the materials they found on site. These materials are generally limestone, basalt and andesite stones, which are the main building materials of Urartian fortresses. In addition, mudbrick was also used as another building material. The main material of Taşdere/Sosgert Fortress is the andesite rock found in the region.

Different techniques were used in the construction of fortification walls in Urartian fortresses. The first of these techniques is the masonry technique called "Cyclopean Method". In this technique, large block stones with an average height of 60-75 cm, but sometimes up to 1 m, roughly smoothed with little workmanship, were used without mortar. Another technique is the so-called "Classical Urartian Method". The stone blocks forming the wall are 50-70 cm in size and close to square in appearance. The outer surface of the stone blocks is slightly curved, there are no gaps between the stones and no binding material was used. Another technique used in Urartian fortification walls is the method called "End Fortress". In this method, the stones forming the city walls are smaller and rectangular in shape. The outer surfaces of the stones, which do not have even the smallest gap between them, are very well worked. In this respect, the fortress has typical Urartian architectural features. The thick walls made of processed stones and the structures inside the fortress reflect the architectural style of the Urartian period. This is an important example reflecting the construction skills and engineering knowledge of the Urartu State.

In addition to being a military base, Urartian fortresses were designed to serve different purposes as a refuge for the people when needed, a place where soldiers and rulers lived, the administrative center of the kingdom, and fortresses that ensured the security of road routes. Taşdere/Sosgert Fortress was built as a strategic fortress and settlement center of the Urartian State. The fortress served as a center for controlling, defending and governing the surrounding region.

Taşdere/Sosgert Fortress is an important architectural example of the Urartian period and has a remarkable place in the historical and cultural context of the Urartian State. The preservation of Taşdere/Sosgert Castle and archaeological excavations and restoration works to be carried out in the castle are necessary to transfer and protect this important cultural heritage to future generations. These efforts can also contribute to regional tourism by emphasizing the historical and cultural importance of the castle. In addition, archaeological excavations in the castle can provide us with more information about life and administration in the castle.

Gors